

dr hab. Mirosława Michalska-Suchanek
Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej
Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach

Uniwersytet Wrocławski Dziekanat Wydziału Filologicznego (6)		
Wpłynęło do WF	22 -05- 2018	Załącznik
Wzł. do jedn. org.	Data	Symbol
Znak sprawy		

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Katarzyny Kordas-Shaginyan

Problematyka prawnicza w życiu i twórczości Fiodora Dostojewskiego i Lwa Tolstoja

Niewątpliwym atutem dysertacji mgr Katarzyny Kordas-Shaginyan jest jej interdyscyplinarność. „Trudno bez wiedzy z dyscyplin pokrewnych [...] napisać coś sensownego z własnej dziedziny”¹ — powiada, przywoływany zresztą przez Autorkę (s. 11), Zbigniew Kloch. I ma sporo racji. Interdyscyplinarność już od pięćdziesięciu prawie lat ekspansywnie wkracza w świat nauki, powoli przełamując ostrożną wstrzeźliwość środowisk akademickich. Największy walor poznawczy zyskuje ona, gdy jest sposobem organizacji badań reprezentujących odległe (przynajmniej pozornie) dziedziny wiedzy. Każda z optyk badawczych wnosi własny ogląd zagadnienia, a ich przenikanie tworzy holistyczny obraz całości. Metoda interdyscyplinarna determinuje wyjście poza dotychczasowe konwencje i stereotypowe schematy myślenia — jest z jednej strony konfrontacją dyscyplin, stanowiąc w jakimś sensie stymulację do krytycznej autorefleksji i redefinicji własnej dyscypliny, z drugiej zaś mądrą syntezą wiedzy, metodologii i narzędzi badawczych.

Rozprawa mgr Kordas-Shaginyan wpisuje się w nurt interdyscyplinarnych badań spod znaku *Law and Literature*. Badania te chociaż nie są nowe, wyodrębniły się bowiem w latach 70. dwudziestego stulecia (mniej więcej wtedy, kiedy metody interdyscyplinarne), nadal koncentrują się głównie w Stanach Zjednoczonych i państwach skandynawskich. W Rosji — również w Polsce — zagadnienia te wciąż nie mieszczą się w kręgu zainteresowań badawczych ośrodków akademickich, a pojawiające się od czasu do czasu rozproszone publikacje nie dają pełnego oglądu zagadnienia. Praca mgr Kordas-Shaginyan ma ambicję w jakimś stopniu lukę tę wypełniać. Pytanie — czy skutecznie.

¹ Jest to wyimek z tekstu wygłoszonego przez Zbigniewa Klocha na seminarium Wydziału I Nauk Społecznych PAN i Instytutu Filozofii i Socjologii PAN: „Interdyscyplinarność w naukach społecznych i humanistycznych — możliwości i ograniczenia”, które miało miejsce 21.11.2007 roku, <http://www.al.uw.edu.pl/pl-61>.

Rozprawa doktorska *Problematyka prawnicza w życiu i twórczości Fiodora Dostojewskiego i Lwa Tołstoja* składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia, streszczenia w języku polskim i angielskim oraz bibliografii.

We Wstępie Autorka zawarła uzasadnienie celowości własnych dociekań naukowych i opis stanu badań zagadnień pod znakiem *Law and Literature* (L&L) w Rosji oraz określiła główne założenia dysertacji. Zadeklarowała rozpoznanie problemu badawczego z perspektywy hermeneutyki, z wykorzystaniem koncepcji koła hermeneutycznego, a także odwołanie się do metody biograficznej i porównawczej.

Rozdział pierwszy zatytułowany *Prawo i literatura* stanowi rekapitulację badań nad zagadnieniami w kręgu *Law and Literature*, poczynając od niekwestionowanego ich pioniera Jamesa Boyda White'a i jego dzieła *The Legal Imagination*, po kluczowe tu koncepcje uczonych, jak Ian Ward, Richard Posner, Francois Ost czy Richard Weisberg.

W dyskursie związanym z „prawem i literaturą” mgr Kordas-Shaginyan słusznie wyodrębnia dwie perspektywy badawcze, determinowane odmiennymi relacjami między dwoma członami implikacji, a mianowicie — „prawo w literaturze” i „prawo jako literatura”. W rozprawie Autorka przyjmuje perspektywę pierwszą. Przedmiotem analizy czyni te wątki w twórczości Fiodora Dostojewskiego i Lwa Tołstoja, które podejmują temat prawa, procedur prawnych i prawników. W polu jej zainteresowań pozostają również biografie obu pisarzy, opisywane przez pryzmat roli jaką prawo odegrało w ich życiu. Życiorysy Dostojewskiego i Tołstoja oraz ich twórczość Autorka postrzega w pracy jako „prawdziwą skarbnicę nieformalizowanej wiedzy [...], 'obraz prawa' wraz z normami prawnymi obowiązującymi w określonym czasie i miejscu, a także 'obraz prawa' w świadomości społecznej” (s. 15–16). Tak naprawdę mgr Kordas-Shaginyan przyjmuje tu — chociaż tego nie odnotowuje — perspektywę interpretacyjną Kierana Dolina, który L&L kwalifikuje jako „narzędzie” wspomagające z jednej strony — tworzenie normatywnych fundamentów społeczeństwa i z drugiej — rozwiązywanie prymarnych kwestii społeczno-politycznych.

Rozdział drugi stanowi wybór, zestawionych w porządku chronologicznym, utworów literatury rosyjskiej, podejmujących (przed Dostojewskim i Tołstojem) szeroko rozumiany temat prawa, a opisywanych w kontekście biografii ich twórców. Ramy czasowe zakresłone są szeroko — od zabytków piśmiennictwa staroruskiego i siedemnastowiecznej satyry (np. *Opowieść o sądzie Szemiaki*), poprzez utwory Aleksandra Radiszczewa, dramaturgię okresu klasycyzmu (jak *Donos* Wasilija Kapnista) i bajkopisarstwo Iwana Kryłowa, po twórczość Aleksandra Gribojedowa, Aleksandra Puszkina, Michaiła Lermontowa, Aleksandra Hercena, a także dramaty Aleksandra Ostrowskiego i Aleksandra Suchowo-Kobyłina oraz poematy Nikołaja Niekrasowa.

Ta część pracy ma spory walor poznawczy, chociaż pozostawia pewien niedosyt. Autorka miejscami wykazuje tendencję do posługiwania się stwierdzeniami o dużym stopniu uogólnienia. Np. w akapicie o Maksymie Greku czytamy: „W swoich pismach wykazał się prawdziwym talentem, zajmując poczesne miejsce zarówno w dziejach myśli religijno-społecznej, jak i państwowości prawnej” (s. 25). Aż prosi się o wyjaśnienie/rozwinięcie myśli, w jaki sposób „talent” Maksyma Greka, ujawniony w jego pismach, wysunął go na owo „poczesne miejsce”. Albo inny przykład: „Liberalne nastroje zostały zapomniane po powstaniu Pugaczowa, a literatura rosyjska od tego czasu już nie tylko demaskowała poszczególne mankamenty systemu sądownictwa rosyjskiego, a także obnażała wady całego ustroju społeczno-politycznego, mówiła o nierówności, niewoli chłopskiej, braku swobód obywatelskich i innych mankamentach” (s. 29). Na tej samej stronie o Aleksandrze Radiszczewie: „[...] otwarcie mówił o rozbieżnościach mających miejsce w systemie prawa. Oficjalnie wskazywał na mankamenty wymiaru sprawiedliwości i omawiał niesprawiedliwości prawa pańszczyźnianego”. Podobne refleksje, tylko w różnych konfiguracjach, pełnią rolę konkluzji zamykających — w rozdziale drugim — pobieżne charakterystyki kolejnych przywoływanych twórców i ich dzieł. Wszystko to oczywiście prawda, niemniej w tym konkretnym dyskursie przytoczone konstrukcje myślowe nabierają charakteru „podręcznikowych” truizmów.

Rozdział trzeci poświęcony jest — zapowiedzianej w tytule rozprawy — „problematyce prawniczej w życiu i twórczości Fiodora Dostojewskiego”. Autorka swoje rozważania segmentuje, skupiając się kolejno na biograficznych przesłankach zainteresowania Dostojewskiego prawem i problematyką prawniczą, jego prywatnych kontaktach ze znanymi w jego czasach prawnikami, aby wreszcie przejść do analizy „problemów natury prawnej” w publicystyce pisarza, a także relacji między „prawem i literaturą piękną” na materiale wybranych utworów autora *Zbrodni i kary*. W części pracy poświęconej publicystyce interesujące wydają się rozważania na temat udziału czasopism braci Dostojewskich w dyskusji, poprzedzającej reformę rosyjskiego sądownictwa w roku 1864, kiedy to temat prawodawstwa i wymiaru sprawiedliwości żywo zajmował całe społeczeństwo. Cenne są również, zebrane w jedną spójną całość, refleksje Dostojewskiego, prowokowane głośnymi wówczas procesami, a koncentrujące się głównie na sędziach przysięgłych, instytucji prokuratora i adwokata oraz — masowo wówczas ujawnianych — omyłkach sądowych.

W części dysertacji, poświęconej analizie twórczości powieściowej Dostojewskiego, Autorka skupia się na zagadnieniach zbrodni i kary. Trafnie eksplikuje stanowisko pisarza, dotyczące zachowań ludzi w sytuacjach granicznych i deformacji ich psychiki w chwili znalezienia się w trybach systemu penitencjarnego. Pisarz należał do krytyków systemu zinstytucjonalizo-

wanego karania, co warte jest podkreślenia tym bardziej, że podstawę moralnego światopoglądu pisarza stanowiła idea pełnej moralnej odpowiedzialności człowieka za dokonane czyny. Mgr Kordas-Shaginyan konstatuje: „Dostojewski nawiązuje do tego, że sumienie o wiele bardziej dręczy człowieka niż kara, będąca sankcją za niepodporządkowanie się normom prawnym, wymierzana przez podmioty do tego uprawnione. Z kolei odrodzenie sprawcy rozpoczyna się dopiero w chwili, gdy poczuwa się on do winy [...] i odczuwa skruchę. Wtedy też konsekwencja popełnienia przestępstwa, określona jako dolegliwość, w której wyraża się dezaprobata czynu i osoby sprawcy, pełni funkcję wychowawczą. [...] Taki stan osobowości powinien umożliwić mu funkcjonowanie w społeczeństwie w sposób nie tylko nie naruszający norm prawnych, ale także w sposób respektujący wiele istotnych i ważnych dla życia społecznego norm moralnych” (s. 92).

Autorka równie słusznie zauważa, że pisarz odrzucał teorię środowiskową i istotę przestępstwa wiązał z rozpoznawaniem granic ludzkiej natury.

Dobrze oceniam część rozprawy, poświęconą analizie wątków — wstępnego śledztwa, dotyczącego zabójstwa Fiodora Karamazowa i procesu sądowego Dymitra, niesłusznie skazanego na 20 lat katorgi za morderstwo ojca. Jest to ten rodzaj dogłębnej interpretacji tekstu, z wykorzystaniem narzędzi i nomenklatury prawniczej, który powinien wyznaczać metodologię analizy wszystkich przywoływanych w pracy utworów literackich.

Niestety również tutaj pojawiają się stwierdzenia o charakterze ogólnikowym, które czasem — nieoparte argumentacją — można odbierać jako nie do końca prawdziwe. Przytoczę choćby następujący wyimek: „Wrażenia jakie pozostawiło po sobie omskie więzienie były tak silne, że jego obrazy zostały przelane na karty prawie wszystkich utworów literackich Dostojewskiego” (s. 60). Bardzo podobna konstatacja pojawia się również w innym miejscu: „Wyrok śmierci, pobyt w omskim więzieniu oraz szereg innych okoliczności, w znacznym stopniu wpłynęły na psychikę pisarza, przyczyniły się do tego, że problematyka prawnicza została przelana na karty prawie wszystkich jego utworów” (s. 110).

Rozdział czwarty, traktujący o „kryminalnych stronach życia i twórczości Lwa Tołstoja” (na marginesie, zastanawiam się czy użyty w tytule rozdziału przymiotnik „kryminalny” nie budzi nieuzasadnionych konotacji...), skonstruowany jest podobnie, jak ten o Dostojewskim. Autorka rozpoczyna od przedstawienia roli prawa w życiu Tołstoja, sytuje pisarza wobec środowiska prawniczego, po czym przechodzi do analizy jego tekstów publicystycznych i literackich, w tym drugim przypadku skupiając się — jak w rozdziale o Dostojewskim — na dwóch zagadnieniach: zbrodni i karze oraz wymiarze sprawiedliwości. Ten zabieg kompozycyjny jest trafny, gdyż w toku lektury pozwala na porównanie zagadnień, dotyczących obu pisarzy.

Rozdział rozprawy poświęcony Tolstojowi odbieram jako zdecydowanie najbardziej wnikliwy pod względem badawczym i jednocześnie najlepiej napisany. Autorka umiejętnie łączy fakty z biografii pisarza oraz jego zainteresowania aspektami prawnymi i prawniczymi z twórczością publicystyczną i literacką. Słusznie eksponuje nihilizm prawny autora *Wojny i pokoju*, budowany na przekonaniu, że prawo w Rosji, a zwłaszcza jego reprezentacja w formie wymiaru sprawiedliwości, stanowi instrument nacisku i opiera się na matactwie, obłudzie i żądzy pieniądza. Zwraca uwagę wnikliwa analiza powieści *Zmartwychwstanie* jako ilustracji poglądów pisarza na zagadnienie zbrodni i kary, a także jako obrazu instancji ówczesnego zreformowanego sądownictwa — od Sądu Okręgowego po Senat.

Rozprawę kończy niespełna pięciostronicowy rozdział piąty, zatytułowany *Fiodor Dostojewski vs Lew Tolstoj*, w którym Autorka wskazuje na — jak pisze — „paralele między genialnymi artystami i myślicielami” (s. 164). Nie wnosi on już niczego nowego i mógłby bez szkody dla całości pracy zostać „wchłonięty” przez dwustronicowe *Zakończenie*, które jest jedynie formalnym zamknięciem dysertacji.

Należałoby jeszcze zwrócić uwagę na następujące sprawy.

Analiza związku prawa i literatury wymaga — w moim przekonaniu — jasnego, przejrzystego doprecyzowania sposobu pojmowania obu pojęć. Uściślenia, czy należy je postrzegać jako określony typ dyskursu, albo pewne ustabilizowane zwyczaje językowe, czy też rozumieć jako obecność w utworach literackich motywów związanych z prawem (ku czemu skłania się mgr Kordas-Shaginyan). Innymi słowy należałoby jednoznacznie określić typy związków między tymi dwoma (zresztą wzajemnie warunkującymi się) pojęciami. Jest to nic innego, jak pytanie o charakter i „dyscyplinarne” usytuowanie badań Autorki w przestrzeni *Law and Literature*. Tego w pracy brakuje. A bez tzw. postawienia kropek nad „i” przedstawiany w rozprawie „obraz prawa” gubi się (rozmywa) w problematyce szerszej — społecznej, politycznej, etycznej i przyjmuje formę społeczno-polityczno-prawnej charakterystyki dziewiętnastowiecznej Rosji (z naciskiem na przejawy patologii w wymiarze sprawiedliwości). Nie jest to jednak wbrew założeniom mgr Kordas-Shaginyan, jako że deklaruje zarówno na początku rozprawy, jak i w jej podsumowaniu, że: „Przywołana beletrystyka, jak i publicystyka dwu wielkich pisarzy rosyjskich, genialnych artystów i myślicieli, stanowi interesujący obraz minionej kultury i ważne źródło informacji o ówczesnie obowiązującym prawie, w tym praktyce jego stosowania (s. 170)”.

Moją wątpliwość budzi stosowanie w pracy pojęć „prawny” i „prawniczy”. Na przykład na stronie 31 czytamy: „Podstawę utworu stanowią dwa problemy prawnicze — problem abso-
lutyizmu oraz problem prawa pańszczyźnianego [...]” (na marginesie — na stronie 29 prawo

pańszczyźniane uzyskuje kwalifikację problemu społecznego). Prawo pańszczyźniane ma charakter normatywny, tj. formułuje normy generalne, podobnie rzecz się ma z absolutyzmem, który zakłada, że osobie (lub grupie) sprawującym władzę w państwie przysługuje ona bez ograniczeń prawnych. Wynika z tego, że w przypadku zarówno prawa pańszczyźnianego, jak i absolutyzmu, możemy raczej mówić o problemach prawnych, a nie prawniczych. Przymiotnik „prawniczy” odnosi się natomiast do formalnej realizacji obowiązującego prawa (ustawodawstwa). W rozprawie oba określenia stosowane są wymiennie i z dużą dowolnością. Kilka przykładów: na stronie 60 mowa jest o „aspektach prawnych” w twórczości Dostojewskiego, ale stronę dalej w takim samym kontekście pojawia się „problematyka prawnicza” w dziełach pisarza. Na tej samej stronie czytamy też o kształtowaniu się „poglądów prawnych” Dostojewskiego, zaś na stronie 111 pojawia się zdanie: „karanie osiąga swój cel, gdy jego założenia łączą stronę prawniczą z moralną” (s. 111).

Sporo jest w pracy niezręczności stylistycznych i niezamierzonych anacolotów. Ot takich jak:

„Literatura rosyjska XIX wieku jest powszechnie znana w swoich szczytowych przejawach, lecz na uwagę zasługują również pisarze mniej znani [...]” (s. 35);

„Radiszczew nie ograniczył się do jednego wykształcenia [...]” (s. 36);

„Z kolei do Koła Pietraszewskiego trafił na drodze nowych poszukiwań, do których skłoniły pisarza samowola władzy, cierpienia ludzi ubogich i okrutna niesprawiedliwość prawa pańszczyźnianego wzbudzająca jawny sprzeciw w jego duszy” (s. 61);

„Percepcja świata Lwa Tołstoja skierowana w kierunku prawa znalazła głębokie odzwierciedlenie również w jego dziełach literackich (s. 133).

I na koniec kilka drobnych uwag:

Stara Russa (s. 65) powinna być pisana przez dwa „s”, natomiast nazwisko (Aleksandr) Goldienwiejzler proponuję zapisywać: Goldenweiser;

Autorka nadużywa w rozprawie słowa „sprawiedliwy” (sprawiedliwie podkreślał, sprawiedliwie powiedział, sprawiedliwie zauważa etc.);

W pracy pojawia się sporo błędów interpunkcyjnych i technicznych (np. kropkę stawia się po odnośniku przypisu, a nie przed nim).

Reasumując, temat podjęty przez mgr Kordas-Shaginyan jest ciekawy i aktualny. Badania w obranym kierunku mogą (a nawet powinny!) być kontynuowane. Analiza i interpretacje zostały przeprowadzone z wykorzystaniem bogatej literatury przedmiotu. Można więc uznać, że rozprawa doktorska mgr Katarzyny Kordas-Shaginyan spełnia wymogi stawiane tego typu

pracom naukowym i wnieść o dopuszczenie Jej do dalszych etapów postępowania w przewo-
dzie doktorskim.

Katowice, 10.04.2018

M. Michalska-Suchanek
dr hab. Mirosława Michalska-Suchanek